

§ 24. «Вялікая вайна» і Грунвальдская бітва

Успомніце. 1. Калі ва Усходняй Прыбалтыцы ўсталяваўся Тэўтонскі ордэн? 2. Чым скончылася сутыкненне Полацкай і Наўгародскай зямель з крыжакамі ў першай палове XIII ст.?

Вы даведаецеся. Больш за 200 гадоў народы Усходняй Еўропы змагаліся з крыжацкай агрэсіяй. Для беларускіх зямель яна апынулася яшчэ больш страшнай і небяспечнай, чым пагроза манголаў. У пачатку XV ст. Вялікае Княства Літоўскае ў саюзе з Польшчай нанесла крыжакам знішчальнае паражэнне. Якія наступствы гэта мела для беларускіх зямель?

Знайдзіце гэтую тэрыторыю на картасхеме на с. 132.

1. Узмацненне крыжацкай небяспекі. У пачатку XV ст. адносіны ВКЛ з Тэўтонскім ордэнам рэзка пагоршыліся. Паводле Салінскага пагаднення 1398 г. крыжакі атрымалі Жамойць. Вялікае Княства страціла выхад да Бал-

тыйскага мора. Крыжакі захапілі і некаторыя польскія землі. У выніку яны злучылі свае лівонскія і прускія ўладанні з Германіяй.

Вітаўт разумеў непазбежнасць канфлікту з Ордэнам з-за Жамойці. Хаця крыжакі атрымалі правы на гэтую літоўскую вобласць, але нічога не маглі зрабіць з пастаяннымі паўстаннямі жамойтаў. Гэтыя мяцяжы падтрымліваліся Вітаўтам. Ён аказваў жамойтам дапамогу зброяй і войскамі.

2. Ваеннае супрацьстаянне з крыжакамі. Ужо ў снежні 1408 г. адбылася нарада Вітаўта і Ягайлы ў Новагародку. Там было прынята рашэнне аб пачатку вайны з Тэўтонскім ордэнам. Аднак падзеі разгортваліся так, што першымі абвясцілі вайну крыжакі.

У 1408 г. у Літве ўспыхнуў голад. Вялікі князь літоўскі папрасіў польскага караля, каб той выслаў караблі са збожжам. Караблі былі высланы, але іх затрымалі крыжакі. Яны нібыта знайшлі разам са збожжам зброю. Хутка выбухнула паўстанне ў Жамойці. Крыжакі былі ўпэўнены, што да мяцяжу жамойтаў падштурхнулі агенты Вітаўта. Усё гэта стала падставай для пачатку вайны.

Крыжакі паспрабавалі заручыцца нейтралітэтам палякаў. Але палякі паабяцалі ў выпадку вайны падтрымаць Вітаўта. У адказ Ордэн 6 жніўня 1409 г. абвясціў Ягайлу вайну.

Першы этап вайны скончыўся для палякаў няўдала. Яны страцілі частку сваіх зямель. Ягайла мусіў падпісаць з Ордэнам часовае перамір'е. Вітаўт, які ваяваў асобна, дабіўся большых поспехаў. Ён здолеў заняць Жамойць.

Абодва бакі рыхтаваліся да новага сутыкнення. Яны збіралі войскі, вербавалі наёмнікаў, вялі дыпламатычную барацьбу. Ваенныя дзеянні былі адноўлены ў чэрвені 1410 г. Ягайла і Вітаўт планавалі рухацца на сталіцу Тэўтонскага ордэна — Мальбарк. Вялікі магістр Ордэна Ульрых фон Юнгінген даведаўся пра планы праціўнікаў позна. Ён спрабаваў перакрыць шлях на сталіцу. Раніцай **15 ліпеня 1410 г.** сапернікі сышліся каля вёскі Грунвальд (цяпер тэрыторыя Польшчы).

Знайдзіце Мальбарк і Грунвальд на карце атласа.

с. 23

3. Грунвальдская бітва. Войска крыжакоў налічвала каля 15–20 тыс. чалавек. Яно дзялілася на 50 *харугваў* (палкоў). У крыжацкім войску было шмат рыцараў з Германіі, Англіі, Францыі, Швейцарыі, Чэхіі і інш.

Войска Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы было большым. Яно налічвала каля 30–40 тыс. чалавек. Вітаўт прывёў з сабой 40 харугваў з Полацка, Новагародка, Вільні, Трокаў, Смаленска, Віцебска, Гародні, Ліды, Берасця (зараз Брэст), Пінска, Мсціслава, Дарагічына (цяпер Драгічын) і іншых зямель. З Ягайлам прыйшло 50 харугваў. У аб'яднаным войску былі харугвы з Украіны, атрад з Чэхіі пад кіраўніцтвам Яна Жыжкі (у будучым героя гусіцкага руху) і татарская конніца.

Усходнеславянскія і літоўскія харугвы ўзначаліў Вітаўт. Агульнае кіраванне аб'яднаным войскам ажыццяўляў Ягайла. Саюзныя сілы пастроіліся трыма лініямі. Войскі ВКЛ размясціліся на правым флангу, палякі — на левым.

Чаму Ягайла, а не Вітаўт, узначаліў аб'яднанае войска?

Хроніка Яна Длугаша паведамляе, што напярэдадні Грунвальдскай бітвы абодва бакі працяглы час стаялі ў нерашучасці, не жадаючы пачынаць бітву. Каб раззлаваць Ягайлу і Вітаўта і справакаваць іх наступленне ў незручнай мясцовасці, магістр крыжакоў прыслаў ім два мячы, заяўляючы, што калі ў іх не хапае зброі, то крыжакі пасылаюць яе ім, каб тыя маглі нарэшце адважыцца на бой. Ягайла і Вітаўт прынялі «падарунак» і, хаця намагаліся ніяк не паказаць свайго абурэння, неўзабаве пачалі атаку.

Як вы думаеце, ці залежаў зыход бітвы ад таго, хто першы яе пачне?

с. 28

Крыжакі перадаюць Ягайлу мячы.
Малюнак *Войцэха Косака*

Бітва пачалася атакай першай лініі Вітаўта. Крыжакі спрабавалі адбіць яе гарматным агнём. Пасля гэтага яны кінулі супраць конніцы ВКЛ асноўныя сілы.

Бітва цягнулася доўга і зацята. Праз нейкі час воіны ВКЛ пачалі адступаць. Частка іх кінулася на ўцёкі. Гэта было справакавана татарскімі атрадамі. Для іх прытворныя ўцёкі з далейшым вяртаннем у бітву былі ўлюбёным прыёмам.

Для правага крыла саюзнікаў склалася пагрозлівая сітуацыя. Яе ўратавалі тры смаленскія палкі пад кіраўніцтвам мсціслаўскага князя Сымона Лугвена. Але яны былі амаль усе пасечаны. Хто вы-

З «Хронікі канфлікту Уладзіслава, караля Польшчы, з крыжакамі ў год Хрыстовы 1410»

На правым крыле ўступіў у бой князь Вітаўт са сваімі людзьмі, з харугвай Святога Юрыя і харугвай пярэдняй стражы. Незадоўга перад самым пачаткам бітвы прайшоў невялікі і цёплы дождж, які змыў пыл з конскіх капытоў. А на самым пачатку таго дажджу гарматы ворагаў, бо ворагі мелі шматлікія гарматы, двойчы далі залпы каменнымі ядрамі, але не маглі нашым зрабіць тым стрэлам ніякай шкоды; і ворагі пры першай сутычцы з людзьмі караля былі адкінуты ад тых гармат на безмалога стадыю [каля 200 м]. У той жа час разгарэўся жорсткі бой.

З прыведзенага тэксту зрабіце выснову, ці мелі ў той час вялікае значэнне гарматы.

стаяў, дачакаліся дапамогі — другой і трэцяй ліній Вітаўта. Адначасова палякі кінулі ў бой сваю першую лінію.

Бітва закіпела на абодвух флангах. У гущчы бітвы быў звалены польскі каралеўскі сцяг. Крыжакі ўжо заспявалі пераможны гімн. Ад паражэння палякаў уратавала ўвядзенне ў бой другой лініі.

У тэўтонскага магістра Ульрых фон Юнгінгена таксама заставаліся рэзервы. Іх ён павёў у бой асабіста. Страшны ўдар крыжакоў зламаў строй саюзнікаў. Тэўтоны зноў заспявалі гімн перамогі. Аднак тут па іх ударылі з розных бакоў уцалелыя флангі Ягайлы і Вітаўта. У бой уступіла апошняя польская лінія. Да яе далучыліся і тыя воіны ВКЛ, якія вярнуліся пасля ўцёкаў. Бітва ператварылася ў знішчэнне акружаных рыцараў. Загінуў сам магістр. Быў захоплены абоз і ўсе баявыя сцягі Ордэна.

4. Вынікі і гістарычнае значэнне бітвы. Пасля перамогі саюзнікі маглі без перашкод рухацца да Мальбарка. Па дарозе ім без бою здаваліся прускія гарады і замкі. Аднак аблога сталіцы Тэўтонскага ордэна зацягнулася. Хутка лагер саюзнікаў пакінулі войскі Вітаўта. Мудры князь не хацеў поўнага знішчэння Ордэна. Ён разлічваў выкарыстоўваць крыжакоў для стрымлівання палякаў. Вітаўт разумеў, што без гэтага Польшча зноў захоча заявіць прэтэнзіі на яго ўладанні. Далейшая аблога Мальбарка стала марнай. Хутка палякі таксама рушылі назад.

У 1411 г. у г. Торунь быў заключаны мір. Найбольш выгадны ён быў для ВКЛ. Крыжакі вярталі яму Жамойць. Польшча таксама вяртала частку зямель. Акрамя таго, пераможцам павінна была быць выплачана вялікая сума грошай.

Бітва пры Грунвальдзе. Мініяцюра з «Бернскай хронікі» Дыбалда Шылінга Старэйшага. 1483 г.

Даведайцеся, ці ўдзельнічалі ў Грунвальдскай бітве тагачасныя жыхары вашай мясцовасці. Якую ролю адыгралі харугвы з вашага краю ў гэтай бітве?

Грунвальдская бітва вызначыла новую сітуацыю ў Прыбалтыцы. Тэўтонскі ордэн страціў сваё вядучае становішча ў рэгіёне. Канчаткова спыніліся крыжовыя паходы ў Прыбалтыку і Усходнюю Еўропу. Значна ўзрос міжнародны аўтарытэт Вялікага Княства Літоўскага. Ажывіўся гандаль, больш паспяхова сталі развівацца гаспадарка і культура.

Пытанні і заданні

1. У чым прычыны вайны ВКЛ у саюзе з Польшчай супраць Тэўтонскага ордэна?
2. Раствлумачце, чаму так атрымалася, што першымі вайну абвясцілі крыжакі.
3. Дзе і калі адбылася вырашальная бітва «Вялікай вайны»?
4. Складзіце расказ пра Грунвальдскую бітву паводле наступнага плана: сілы бакоў, кіраўнікі, размяшчэнне на полі бою, ход бітвы, вынікі.
5. Якімі падзеямі завяршылася «Вялікая вайна»?
6. Якое значэнне мелі перамогі пад Грунвальдам і ў «Вялікай вайне»?
7. Як вы думаеце, чаму, нягледзячы на падтрымку каталіцкай царквы, Тэўтонскі ордэн пацярпеў паражэнне?

§ 25. Дынастычная вайна 1432–1439 гг. Змены ў дзяржаўным ладзе

Успомніце. 1. Хто звычайна атрымліваў у спадчыну галоўны прастол княства-зямлі ў Старажытнай Русі? 2. Ці заўсёды перадача ўлады ў ВКЛ адбывалася мірна?

Вы даведаецеся. Вялікі князь Вітаўт не пакінуў пасля сябе нашчадкаў. Пасля яго смерці зноў пачалася барацьба за ўладу. Змаганне паміж Альгердавічамі і Кейстутавічамі прывяло да расколу дзяржавы на ўсходнюю і заходнюю часткі. З вялікай цяжкасцю ўдалося захаваць адзінства краіны. Аднак з сярэдзіны XV ст. улада Вялікага Княства пачала слабнуць. Усё больш узрастала значэнне феадалаў. Чым гэта было выклікана? Якія наступствы, добрыя ці кепскія, мела такое становішча для развіцця беларускіх зямель?

1. Супярэчнасці паміж групамі феадалаў у ВКЛ. Пасля смерці Вітаўта вялікім князем літоўскім стаў *Свідрыгайла*,

малодшы сын Альгерда. Свідрыгайла з’яўляўся праціўнікам уніі з Польшчай. Пачатак яго кіравання быў адзначаны канфліктамі з польскімі феодаламі. Яны раптоўна захапілі частку зямель ВКЛ на захадзе Украіны. Свідрыгайла даў адпор былым саюзнікам. У 1431 г. Польшча аб’явіла Свідрыгайлу вайну.

? Хто ў адпаведнасці з літоўска-польскімі уніямі павінен быў заняць прастол ВКЛ пасля смерці Вітаўта?

Адначасова нарастала варожасць да вялікага князя з боку літоўскіх феодалаў. Іх не задавальняла ўнутраная палітыка Свідрыгайлы. У той жа час Свідрыгайлу падтрымлівалі праваслаўныя «русіны» (будучыя беларусы і ўкраінцы). Сам вялікі князь быў католікам. Аднак усё жыццё ён правёў сярод праваслаўных феодалаў. Свідрыгайла ведаў іх, даваў ім, карыстаўся іх падтрымкай. Таму з цягам часу ён стаў набліжаць да сябе праваслаўную знаць. Гэта таксама не падабалася літоўскім феодалам. Паміж імі і Польшчай утварыўся саюз, хоць кожны меў на мэце свае інтарэсы.

Свідрыгайла. Гравюра з «Апісання Еўрапейскай Сарматыі». 1581 г.

2. Змаганне паміж Свідрыгайлам і Жыгімонтам. У 1432 г. мяцежнікі зрабілі спробу забіць Свідрыгайлу ў Ашмянах. На чале змовы стаяў брат Вітаўта Жыгімонт Кейстутавіч. Свідрыгайла быў папярэджаны і ўцёк у Полацк. Там яго падтрымала мясцовая знаць. Да яе далучыліся феодалы Віцебскай, Смаленскай і ўкраінскіх зямель.

? Як вы думаеце, чаму менавіта гэтыя тэрыторыі падтрымалі Жыгімонта?

У Вільні вялікім князем літоўскім быў абвешчаны Жыгімонт. Яго прызнала насельніцтва Літвы, Жамойці, Падляшша, Панямоння, Берасцейскай і Менскай зямель. У выніку дзяржава была расколота на дзве часткі — Вялікае Княства Літоўскае і Вялікае Княства Рускае.

с. 24

Жыгімонт Кейстутавіч.
Партрэт XIX ст.

Як гэта магло паўплываць на падтрымку Свідрыгайлы на сельніцтвам?

с. 28

Помнік на месцы бітвы
пад Вількамірам

Пачалася вайна за велікакняжацкі трон. Вайна вялася за вярхоўную ўладу паміж прадстаўнікамі кіруючай дынастыі. Такія войны называюць дынастычнымі. У гэтай вайне мела месца і рэлігійнае супрацьста-
янне.

Польшча адразу ж аказала Жыгімонту Кейстутавічу ваенную дапамогу. Свідрыгайлу падтрымалі цвярскі князь і лівонскія рыцары. Вайна вялася вельмі жорстка. Праціўнікі спусташалі землі адзін аднаго.

Вялася і дыпламатычная барацьба. У 1434 г. Жыгімонт выдаў прывілей. Ён ураўноўваў праваслаўных феодалаў у асноўных правах з католікамі. Пачаўся пе-

раход прыхільнікаў Свідрыгайлы да Жыгімонта. У тайныя перамовы з ім уступілі смаленскія баяры і праваслаўны мітрапаліт Герасім. Даведаўшыся пра гэта, Свідрыгайла спаліў Герасіма на вогнішчы.

1 верасня 1435 г. пад Вількамірам (цяпер г. Укмярге ў Літве) адбылася вырашальная бітва. На дапамогу Свідрыгайлу прыйшлі лівонскія, чэшскія і заходнееўрапейскія рыцары, невялікі татарскі атрад. Сілы праціўнікаў былі прыблізна роўныя — не больш чым 10 тыс. чалавек.

Бітва скончылася для Свідрыгайлы катастрофай. У крывавай

бітве палягло 13 князёў з беларускіх і ўкраінскіх зямель. Многія трапілі ў палон. Свідрыгайла з невялікай групай рыцараў уцёк у Полацк.

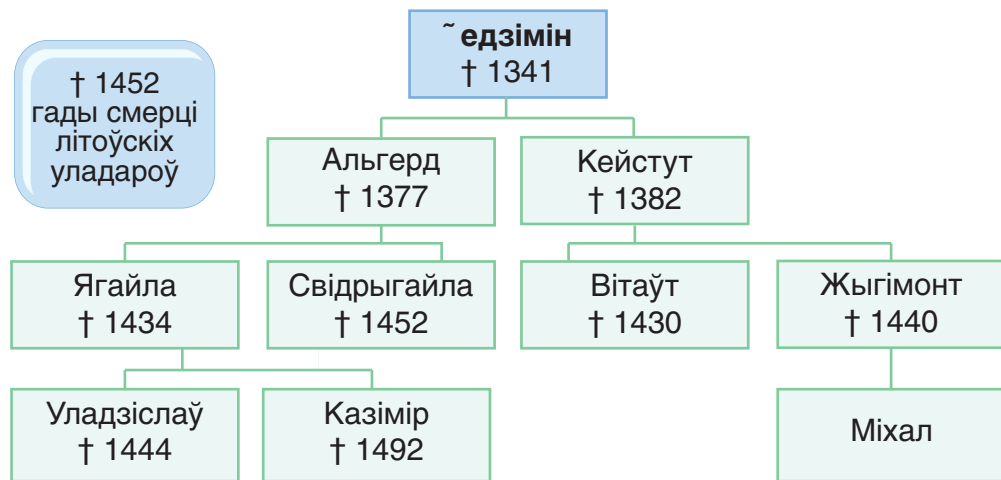
Няўдачы Свідрыгайлы выклікалі незадавальненне яго прыхільнікаў. Усходнеславянскія землі сталі пераходзіць на бок Жыгімонта. Аднак Полацк, Віцебск і іншыя гарады працягвалі ўпарта супраціўляцца. Баявыя дзеянні месцамі працягваліся яшчэ да **1439 г.**

3. Казімір Ягайлавіч і яго палітыка. Жыгімонт Кейстутавіч аказаўся жорсткім уладаром. Гэта адштурхнула ад яго знаць ВКЛ. У 1440 г. супраць Жыгімонта была арганізавана змова, і ён быў забіты.

Прэтэндэнты на велікакняжацкі трон былі гатовыя зноў распачаць барацьбу. Аднак вялікім князем быў абраны **Казімір (1440–1492)**, сын Ягайлы і беларуска-літоўскай князёўны Соф’і Гальшанскай. На доўгі час у Вялікім Княстве Літоўскім усталяваўся мір.

Соф’я Гальшанская.
Сярэднявечная гравюра

? З дапамогай генеалагічнай схемы высветліце, кім даводзіўся Свідрыгайла Альгердавіч Жыгімонта Кейстутавічу.

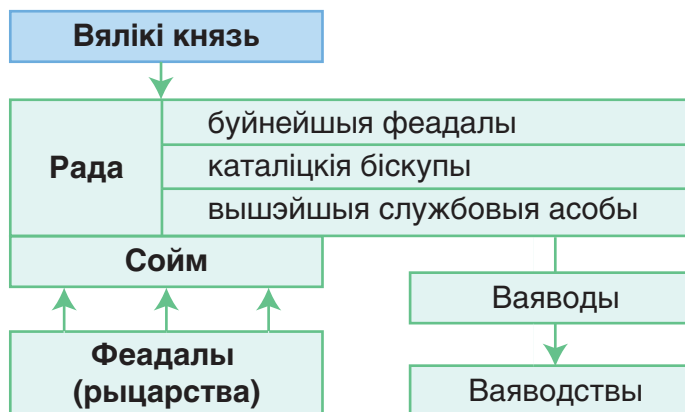
Паны-Рада ВКЛ.
Сярэднявечны малюнак

Праз сем гадоў Казімір стаў яшчэ і польскім каралём. У выніку гэтага была адноўлена унія Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай. Перад ад'ездам у Польшчу ў 1447 г. Казімір выдаў прывілей. Гэты дакумент не дапускаў пранікнення ў ВКЛ польскіх феодалаў. Зямля і дзяржаўныя пасады даваліся толькі ўраджэнцам княства. Яшчэ Ягайла даў феодалам-католікам ВКЛ шматлікія правы.

У выніку яны становіліся поўнымі гаспадарамі ў сваіх маёнтках. Цяпер такія ж правы атрымалі і праваслаўныя феодалы.

У 1468 г. убачыў свет першы зборнік законаў ВКЛ. Ён атрымаў назву **Судзебнік Казіміра**. У ім былі вызначаны адзіныя тры віды пакаранняў: грашовы штраф, пабоі, смяротная кара.

У часы Казіміра адбывалася ўмацаванне вышэйшага органа дзяржавы — **Рады ВКЛ (Паноў-Рады)**. У XIV ст. Рада існавала як дарадчы орган пры вялікім князю. У XV ст. яна набыла самастой-

? На падставе схемы раскажыце аб арганізацыі кіравання ў ВКЛ XV ст. Які орган улады быў галоўным і чаму?

нае значэнне. Як польскі кароль Казімір доўгі час праводзіў у Польшчы. У яго адсутнасць Рада вырашала ўсе галоўныя пытанні ў ВКЛ. Рада складалася з буйнейшых феадалаў, каталіцкіх біскупаў і вышэйшых службовых асоб. Галоўнымі з іх былі *ваяводы*, якія змянілі ў XV ст. колішніх намеснікаў. Яны ўзначальвалі буйнейшыя тэрытарыяльныя адзінкі — *ваяводства*.

У склад Рады ўваходзіў таксама **канцлер**, які ведаў усім дзяржаўным справаводствам. Менавіта канцлер захоўваў дзяржаўную пячатку, якой зацвярджаліся ўсе вялікакняжацкія ўказы і прывілеі.

У часы Казіміра ўзрасло значэнне *соймаў*. У іх аснове ляжала даўняя вечавая традыцыя. На соймы збіралася не толькі Рада. У іх бралі ўдзел і ўсе феадалы, хто жадаў. Яны не хацелі, каб у дзяржаве важныя пытанні вырашаліся без іх. Прапановы сойма нельга было не ўлічваць: незадаволенасць рыцарства магло не ўхваліць падаткі на вядзенне вайны.

 Падумайце, па якіх яшчэ прычынах феадалы сталі адыгрываць усё большую ролю ў кіраванні дзяржавай.

Дынастычная вайна ў ВКЛ прывяла да аслаблення дзяржавы, чым пачалі карыстацца суседзі. У часы Казіміра Ягайлавіча ў дзяржаўным ладзе ВКЛ адбыліся важныя змены. Рост значэння Паноў-Рады і сойма прыводзіў да абмежавання ўлады вялікага князя. Ён ужо не мог прымаць важныя для ВКЛ рашэнні толькі па сваёй волі. Феадалы сталі адыгрываць усё большую ролю ў кіраванні дзяржавай.

Пытанні і заданні

1. З якой прычыны пасля смерці Вітаўта абвастрыўся канфлікт паміж ВКЛ і Польшчай?
2. Чаму супраць Свідрыгайлы выступілі літоўскія феадалы?
3. Якія сілы супрацьстаялі адна адной падчас дынастычнай вайны 1432–1439 гг.? Хто іх падтрымліваў?
4. Чым скончылася дынастычная вайна 1432–1439 гг.?
5. Якімі ўнутрыпалітычнымі дзеяннямі вядомы Казімір Ягайлавіч?
6. Што змянілася ў кіраванні дзяржавай у XV ст.?
7. У падзеі дынастычнай вайны ў ВКЛ умешваліся амаль усе суседзі, акрамя Маскоўскага вялікага княства. Чым гэта тлумачыцца?

